Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Серия "Филология. Социальные коммуникации". Том 24 (63). 2011 г. №2. Часть 2. С.485-489.

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ГРІХА У ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Щербачук Л.Ф.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті аналізується специфіка об'єктивації концепту ГРІХ у фразеологічному просторі української мови. Визначено, що досліджувані фразеологізми концептуалізують морально-етичні норми українського народу.

Ключові слова: *концепт, гріх, мораль, фразеологізм, концептуалізація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики антропоцентричний напрям, що все активніше привертає увагу лінгвістів, є тією методологічною основою, яка об'єднує когнітивну й лінгвокультурну парадигми. Проблематика нашого дослідження пов'язана з концептуалізацією й категоризацією елементів духовної культури фразеологізмами української мови.

На думку Ю.Д. Апресяна [1], кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття, концептуалізації світу; значення, що в ній виражаються, складаються в якусь єдину систему поглядів. Мова виступає невід'ємним компонентом свідомості, його інструментом, посередником між людиною і концептуальною картиною світу, яка відображає його в мовних формах, при чому концептуальна картина світу розглядається як уявлення у свідомості інтеріорізованого людиною світу [8, с. 259].

Актуальність. Збільшений інтерес до вивчення людини як мовної особистості й носія морально-етичних якостей спричинив необхідність дослідження універсальних форм зберігання знань, однією з яких є концепт – «оперативний змістовний елемент мислення», мінімальна одиниця, що виникає в процесі концептуалізації [6, с. 90]. Яскравими вербалізаторами концепту й виразниками етнічно зумовлених нюансів світосприйняття, світоосмислення та світооцінки можуть слугувати фразеологізми.

Мета роботи: дослідити специфіку об’єктивації концепту ГРІХ у фразеологічному просторі української мови.

Розглядаючи суть концепту, дослідники особливо відзначають його причетність до етнокультурного світу людини. Семантичний його вміст при цьому інтерпретується в контексті форм думки носія мови як етнокультурна репрезентація. «Концепт є вираженням етнічної специфіки мислення, і його вербалізація обумовлена лінгвокогнітивно етнокультурно маркованою асоціативною компетенцією носія концептуальної системи» [12, с. 144]. У термінах Ю.С. Степанова концепт – мікромодель культури, він породжує її та породжується нею. Як «згустку культури», концепту притаманна екстралінгвістична, прагматична, тобто позамовна інформація [11, с. 40]. Формування концепту представлене Г.Г. Слишкіним як процес співвідношення результатів пізнання дійсності з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами, вираженими в релігії, мистецтві

тощо [9, с. 34]. Отже, пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливість менталітету носія мови.

Предметом нашого дослідження є особливості об'єктивації концепту ГРІХ у фразеологічній системі української мови як когнітивної структури і як універсалії людського мислення, і як феномену національної картини світу носіїв української мови.

Варто наголосити, що поняття гріх є одним з найважливіших для людської свідомості й загальнолюдської культури. Воно присутнє в багатьох міфологічних, релігійних, філософських і етичних системах і своїм корінням сягає глибини віків. Це поняття регламентує поведінку й регулює стосунки індивіда й соціуму, визначаючи етичні орієнтири; виступає одночасно як морально-етична й соціо-оцінна категорія, яка осмислюється в культурі та має вербальне втілення в мові. Особлива роль в об'єктивації концепту належить фразеологізмам, що функціонують як культурні знаки й виступають як згорнуті національно-культурні тексти, як яскрава ілюстрація естетичних і соціальних цінностей, що визначає той або інший етнос [5, с. 34-36]. На рівні фразеології, на думку В.В. Жайворонка, виразно виявляються національно-культурні особливості мовної системи [3, с. 33].

Зважаючи на те, що пізнавальні процеси – це власне процеси породження й трансформації смислів, очевидний нерозривний зв'язок дослідження концептуалізації з дослідженням семантики.

У Новому тлумачному словнику української мови подається таке визначення гріха: 1. Порушення релігійно-моральних догм, настанов і тп, провина; 2. Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, розпуста, перелюбство; 3. Непорядно, недобре; недозволено [7, с. 668]. В.В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» гріх кваліфікує як порушення заповідей Божих, релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.; також провина, непорядний вчинок і т.п. [2, с. 157].

Дотримуємося тієї точки зору, що найбільш повно специфіка концептуалізації об'єкта відбивається в значенні, яке виступає одним із способів концептуалізації. Когнітивна обробка нового знання при його концептуалізації відбувається шляхом перенесення «буквального» знання мовних знаків і супровідних з ними асоціацій на іншу ділянку знання.

Основними репрезентантами концепту ГРІХ у фразеологічній системі української мови виступають фразеологізми з однойменним компонентом *гріх*, а також компонентами – похідними від лексеми гріх: *грішний*.

Дослідження показали, що українська фразеологія в основному відображає етичне Новозавітне осмислення гріха, згідно з яким ГРІХ пов'язаний з духовною діяльністю людини та сприймається як порушення етичних установок, моральних правил, наприклад: **набиратися гріха.** Робити те, що заборонено нормами християнської моралі. *З отцем, ненькою полаюсь, Гріха наберуся* (укр. пісня) [10, с. 415]. Крім того, українська фразеологія репрезентує також Старозавітне, де поняття ГРІХ перебувало в правовій сфері: **не минути гріха.** Вчинити щось недозволене, що має погані наслідки. *Мабуть, якби попалося що хлопцеві під руку, то й гріха не минути, все міг би зробити за таку тяжку образу* (О. Гончар) [10, с. 388].

Полісемічний фразеологізм **брати гріх на душу (**1. Діяти проти власної совісті, прийнятих норм моралі, робити щось несхвальне; 2. Чинити злочин, убивати кого-небудь; 3. жарт. Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чиїсь вчинки, дії [10, с. 39]) відображає етичну і правову сфери ГРІХА.

Приклади свідчать, що у свідомості українців закріпилося уявлення про те, що етичні, моральні норми можуть порушуватися суб'єктом «добровільно», а також до порушень морально-етичних норм можна спонукати суб'єкта, провокувати його: **призводити/призвести до гріха** *кого*. Штовхати кого-небудь на якийсь поганий учинок, спонукати до чогось недоброго. *Раз і каже батько: – Як ти такий, що нас старих, **до гріха призводиш** – іди собі, а ми вже якось самі* (П. Тичина) [10, с. 559]; **наводити/навести на гріх** *кого і без додатка*.. Спонукати кого-небудь до аморальних вчинків. ***Навели гріх** та й покинули на сміх* (укр. пісня); **підбивати/підбити на гріх**. 1. Спонукати кого-небудь до якогось поганого непристойного вчинку; 2. Схиляти до інтимних стосунків, взаємин. *Зводив собі на думку (відлюдник), яка вона гарна та молода дівчина, та почав уже й способу прибирати, як би її **на гріх підвести*** (переклад М. Лукаша) [10, с. 507]; **доводити/довести до гріха** *кого і без додатка*. Бути причиною чиїх-небудь несхвальних вчинків; провокувати кого-небудь на погані вчинки. *Люблю бісове коріння (жінок), хоч воно й **до гріха доводить**.., – бормотав Пищимуха* (Панас Мирний) [10, с. 211].

Спонукати суб'єкта до гріха, до порушення морально-етичних норм може як інший суб'єкт : *Йдіть собі панове-молодці. І ти йди, – тихо сказав Бульба козакові з вийнятою шаблею. – Іди, **не доводь мене до гріха*** (О. Довженко) [10, с. 211], так і його власне почуття (мова йде про жагучу пристрасть): *Чи така вже невгамовна, дика натура чоловіка, що не властен він боротися з жагою, котра раптом…обхопе його й **доведе до гріха**!..* (М. Кропивницький) [10, с. 211].

Не менш важливим є той факт, що ГРІХ можна попередити, зусиллям власної волі не допустити гріхопадіння: **відійти від гріха.** Запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, відвернути що-небудь небажане, неприємне. *Роман чує, як буйний гнів кидається йому в руки, в голову, і, щоб **відійти від гріха**, швидко обертається і вилітає з нечистої, тісної од всякого добра кімнати* (М. Стельмах) [10, с. 101].

Однією з головних особливостей культурних концептів є образна їх репрезентація за допомогою їхніх ознак. Фразеологізми української мови підтверджують, що в українській свідомості склалося уявлення про кваліфікацію гріхів: **гріх первородний, звичайні гріхи, страшні і смертні гріхи**. Так, **страшний гріх** асоціюється з соромом: *Вона так вжахнулася, немов те хотіли її призвести до **страшного гріха**, до вічного сорому* (Л.Яновська) [10, с. 868], а **смертний** порівнюється з неприємним, зверхнім, зневажливим ставленням до кого- або чого-небудь: **як смертний гріх** зі сл. *поганий, гидкий* і т. ін.. *зневажл*. Уживається для підсилення значення наведених слів; дуже, у вел. мірі, надто. *…Правда ж вона погана, як **смертний гріх*** (Леся Українка) [10, с. 172].

Від первородного гріха християнин омивається в таїнстві хрещення, але з часом спокушається новим гріхом [2, с. 157]. Фразеологізми української мови свідчать, що чинити гріх на буденному рівні не лише звична справа, але може бути й неминучим фактом: **не розминутися з гріхом**. Допуститися помилок, непорядних вчинків і т. ін. *Ніякий чоловік з гріхом не розминеться, – І в селах так, і в городах* (Л.Глібов) [10, с. 612]; **впадати в гріх, увійти в гріх.** Робити щось заборонене певними етичними нормами [10, с. 125].

В українській фразеології також віддзеркалюється релігійне уявлення про можливість спокутування гріхів через: а) чистосердечне визнання помилок, розкаяння: **нічого гріха таїти.** Треба признатися, сказати відверто; немає потреби

приховувати щось [10, с. 705]; б) через добрі діяння: **спокутувати/спокутати свої гріхи.** Намагатися добрими ділами, доброю поведінкою заслужити прощення за щонебудь [10, с. 683].

Важливо відзначити, що у фразеології української мови відбито народне переконання в тому, що гріха все-таки слід уникати, сторонитися: **далі від гріха**. 1. Відсторонюватися від якихось дій, від участі в якій-небудь справі, розмові і т.ін.; уникати чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. 2. Зі сл. триматися, держатися. Осторонь, на віддалі. *Первоцвіт обпік Горецького лютим поглядом.., але повернув мовчки до тих, що стояли під явором, – просто відійшов подалі від гріха* (Тарнавський) [10, с. 187].

Висновки. Отже, фразеологізми з компонентом ГРІХ експлікують морально-етичні норми, що виступають як відповідні еталони й лежать у сфері усвідомленої мотивованої поведінки.

Українська фразеологія відображає також уявлення про гріх як загальносоціальне, особисте поняття в зіставленні з релігійним: **не боятися гріха**. Діяти всупереч моральним принципам, нормам [10, с. 37]; **з гріхом пополам**. Не зовсім добре, не зовсім так, як годилось би, не без помилок [10, с. 544]. Амбівалентність почуттів, своєрідна дихотомія в ставленні до того чи іншого явища експлікована фразеологізмом **і сміх і гріх**. Одночасно смішно і сумно; трагікомічно [10, с. 670].

Концепт ГРІХ у фразеологічній системі реалізує універсальні опозиції морально-етичного порядку *добре/погано*: **переплутати грішне з праведним**. Змішувати все хороше і погане [10, с. 497]. Категорію ***погано*** репрезентує фразеологізм: **як на гріх.** Наче навмисне, наче на зло [10, с. 171]; категорію ***добре*** – фразеологізм **не гріх**. Можна, варто, треба [10, с. 171]. Такі опозиції пов'язані з тим, що однією з головних конститутивних ознак категоріального статусу концепту визнається його антонімічний характер, наявність бінарної опозиції як релевантної ознаки будь-якого концепту. Ця бінарність, як відзначає В.І. Карасик, може мати різні напрями, що уточнюють концепт діалектично або логічно, наприклад: суть – явище, життя – смерть, свобода – необхідність тощо [4, с. 56-66].

В українському ментальному просторі ГРІХ метафорично уявляється якоюсь речовою сутністю з властивими фізичними характеристиками предмета. ГРІХ, як і будь-яку річ, можна покласти, перекласти на щось, на когось: **покладати гріх** *на кого***.** Звинувачувати кого-небудь у чомусь [10, с. 535]; **положити гріх на душу.** Зробити якийнебудь непорядний вчинок або злочин [10, с. 538]. ГРІХ має об'єм і займає відповідний простір, куди можна ввійти: **увійти в гріх** [10, с. 125]; його можна обійти або обов'язково зустріти на своєму шляху: **не розминутися з гріхом** [10, с. 612]**.**

Фразеологізми української мови вказують також на образне асоціативне співвідношення концепту ГРІХ з поняттями **душа і чорт,** що відбиває міфологічне уявлення українського народу [2, с. 157]: **носитися як чорт з грішною душею**. Приділяти надмірну увагу чомусь незначному [10, с. 249]; **як дідько за грішну душу** зі сл. вхопитися, триматися [10, с. 769]; **рятувати грішну душу**. За християнським віровченням – допомагати позбуватися від гріхів, звільнятись від вічних мук після смерті [10, с. 627].

В українській фразеології ГРІХ об'єктивується категоріальними ознаками як живих, так і неживих предметів. Грішним може бути: *тіло* **світити грішним тілом** [10, с.206]; *діло:* **грішне діло** [10, с. 204]; *земля:* **покидати грішну землю** [10, с. 534]; *вода:* **грішна вода** [10, с. 121].

Отже, концепт ГРІХ у фразеології української мови віддзеркалює морально-етичні принципи народу, його релігійні, соціокультурні й буденні знання. Категоризація ГРІХА корелює з такими концептами, як: СПОКУТА, СОВІСТЬ, ВОЛЯ тощо, аналіз яких передбачає *перспективу подальших досліджень*.

Список літератури

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка: [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М., 1974. – 367 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: [словник-довідник / Текст] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
4. Карасик В. И. Определение и типология концептов: [Текст] / В.И. Карасик // Слово – сознание – культура: [сб. науч. тр.]. – М., 2006. – С. 56-66.
5. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [навч. посіб. / текст] / В.І. Кононенко. – К.: Вища шк., 2008. – 327 с.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов: [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под общ. ред. Е.С. Кубряковой; Филологический факультет МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1996. – 245 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у чотирьох томах [Текст] / [уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко]. – Т. 1. – К.: Аконіт, 1998. – 912 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
9. Слышкин Г.Г. Концептологический анализ институционального дискурса / Г.Г. Слышкин // Филология и культура. – 2001. – С. 34-36.
10. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко, Гнатюк І.С., Дятчук В.В. та ін.; відпов. ред. В.О. Винник] – К.: Наукова думка, 2003. – 1098 с.
11. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
12. Фесенко Т.А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений [Текст] / Т.А. Фесенко // Когнитивные аспекты языковой категоризации: сб. науч. трудов. – Рязань, 2000. – С. 141-144.

Щербачук Л.Ф. **Концептуализация ГРЕХА во фразеологии украинского языка** *// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология.Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.485-489.*

В статье анализируется специфика объективации концепта ГРЕХ во фразеологическом пространстве украинского языка. Определено, что исследуемые фразеологизмы концептуализируют морально-этические нормы украинского народа.

Ключевые слова: *концепт, грех, мораль, фразеологизм, концептуализация.*

Shcherbachuk L.F. **Conceptualization of SIN in the phraseology of the Ukrainian** *// Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.485-489.*

The article analyzes the specificity of the objectification in the concept of SIN in a phraseological space of the Ukrainian language. It is determined that the studied phraseological units conceptualize moral and ethical standards of the Ukrainian people.

Key words: *concept, sin, phraseological unit, morality, conceptualization.*

Поступила до редакції 27.04.2011 р.